

*Др Љубиша Здравковић,
Министарство унутрашњих послова
Републике Србије, Полицијска управа Ниш*

КРАЈЊА НУЖДА У КРИВИЧНОМ ПРАВУ

***Апстракт:** Због посебног значаја института крајње нужде као општег основа у материјалном кривичном праву (а тиме и у кривично процесном праву, па и са аспекта криминалне политике) закон је изричито одредио услове за његово постојање. Ти услови се у сваком конкретном случају морају рестриктивно тумачити без обзира што је њихова примена остављена судском већу на оцену. Због бројних и специфичних спорних ситуација у теорији, а и у судској пракси искристалисана су бројна схватања која треба да помогну да се иштури и апстрактни законски појмови везани за овај институт правилно, законито и потпуно примене у сваком конкретном случају.*

Стога смо уз бројна схватања кривично правне теорије, али и позитивно правна решења савремених кривичних законодавстава где год је то било могуће дали и одговарајуће схватање и ставове наше судске праксе. Надамо се да ће бројност, оригиналност и аутентичност обиља судских одлука представљати драгоцену помоћ свима који се у свакодневном раду сусрећу са поимањем различитих појмова и елемената везаних за институт крајње нужде као основа искључења кривичних дела.

***Кључне речи:** кривично право, кривично дело, судска пракса, кривична одговорност, крајња нужда, опасност, прекорачење.*

Увод

У најопштијем смислу кривично дело представља друштвено опасно, противправно дело виног човека у закону одређено као кривично дело. Из овако одређене дефиниције кривичног дела произилазе и његови општи или основни елементи без којих у сваком конкретном случају и нема ове врсте деликата. У случају да су истина формално испуњена обележја неког кривичног дела одређеног у закону, али је дело учињено под одређеним околностима које закон изричито предвиђа нема кривичног дела. У том случају нема ни кривичне одговорности ни кажњивости таквог учиниоца.

Ове околности које једном понашању човека искључују противправност или друштвену опасност или оба елемента истовремено, дакле околности које искључују постојање кривичног дела називају се у теорији и законодавству – основи који искључују кривично дело. Постоје две врсте ових основа зависно од тога да ли су предвиђени изричито у законском тексту или не. Они основи које закон одређује, који се могу јавити код сваког кривичног дела и сваког његовог извршиоца, називају се општи основи искључења кривичног дела.

Четри су основа ове врсте које познаје кривично право Републике Србије. То су: дело малог значаја, нужна одбрана, крајња нужда, сила и претња. Међу тим основима по свом значају, природи, садржини, дometу примене и учесталости испољавања у пракси један од најзначајнијих института свакако је крајња нужда – која се јавља у случају сукоба права и неправда.

Крајња нужда представља општи основ за искључење постојања кривичног дела. Тако, нема кривичног дела које је учињено у стању крајње нужде. Крајња нужда према одредби чл. 20. Кривичног Законика Републике Србије¹ постоји када је дело учињено ради тога да би учинилац од себе или другог отклонио истовремену нескривљену опасност која се на други начин није могла отклонити ако при томе учињено зло није веће од зла које је претило. Одредбу сличне садржине познаје и Кривични законик Републике Црне Горе (чл. 11. КЗ РЦГ).²

За разлику од нужне одбране која је одавно позната у кривичном праву, крајња нужда је уведена у кривично законодавство као посебан институт тек у новије време и нема баш тако широку примену у кривично-правној пракси. Разлог за ово неки аутори налазе у чињеници што овде опасност по нечије правно добро долази са неке друге стране, а не од

1 Кривични законик Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 85/2005.

2 Кривични законик Републике Црне Горе, Службени лист РЦГ бр. 70/2003.

човека и што се овде ради о сукобу или колизији два права, а не права и неправа.³

Увођење института крајње нужде у кривично право наметнули су различити случајеви из свакодневне праксе у којима се често дешавало да једно добро коме прети нека опасност може бити спасено само повредом неког другог добра мање вредности. Дакле, да би се спречила или отклонила повреда добра веће вредности или већег значаја, предузима се одређена активност у циљу отклањања те опасности и тако се повређује неко добро мање вредности при чему та повреда има сва формална обележја неког кривичног дела из закона.

Крајња нужда је резултат постојања два стања: стања опасности и стања нужде да се отклони таква опасност. И за разлику од нужне одбране где постоји колизија права и неправа, овде постоји само сукоб између два права или правна интереса. Иако се сви аутори кривичног права слажу у чињеници да дело учињено у стању крајње нужде не представља кривично дело за које се кажњава, ипак још увек не постоји сагласност у погледу правног основа за овакву изузетну погодност учиниоцу забрањеног дела.

Из наведене законске дефиниције произилази да је за постојање крајње нужде у сваком конкретном случају потребно кумулативно постојање одређених услова или претпоставки. Два су основна елемента неопходна за постојање овог института. То су: 1) стање опасности и 2) отклањање опасности. Тек у случају постојања свих законом предвиђених услова који постоје на страни опасности и на страни отклањања опасности можемо рећи да је дело учињено у крајњој нужди.

1. Услови за постојање опасности.

Опасност је први елемент крајње нужде. Она заправо представља зло којим се угрожава безбедност једног добра и прети да доведе до његовог оштећења или уништења⁴. То је заправо свако зло којим се угрожава било које правно добро или правни интерес неког лица. Под опасношћу се подразумева свака могућност повреде или угрожавања нечијег правног добра.

Опасност означава такву ситуацију у којој се на основу објективно постојећих околности може основано претпоставити или предвидети да непосредно може доћи до повреде неког правног добра без обзира на

3 Војислав Ђурђић, Драган Јовашевић, Љубиша Здравковић, *Нужна одбрана у кривичном праву*, Ниш 2004. год., стр. 40.

4 Љ. Јовановић, *Кривично право*, Општи део, Београд, 1995. године, стр.12.

субјект (правно или физичко лице) коме оно припада . Дакле, опасност је стање у коме је неко правно добро угрожено и према околностима конкретног случаја постоји непосредна могућност његове повреде⁵ .

Ових опасности има више врста и готово је немогуће унапред одредити у ком виду и на који начин се она могу манифестовати у свакодневним животним ситуацијама. Да ли заиста постоји опасност угрожавања неког правног добра учиниоца или трећег лица процењује се према објективним критеријумима „стварности опасности“ у сваком конкретном случају. Опасност је дакле стање у коме непосредно следи неизбежно и сама повреда угроженог добра. О појму и садржини опасности у теорији кривичног права још увек не постоји јединствено општеприхваћено мишљење. Тако се разликују два схватања.

Једно схватање полази од негирања категорије могућности односно саме опасности. Према томе, ако је уопште било могуће да дође до повреда неког правног добра, до такве последице односно повреде неминовно, нужно и долази. Дакле, опасност као стварна, реална категорија уопште и не постоји. Релевантна је само крајња последица, крајњи резултат нечије делатности, а то је повреда неког правног добра или интереса.

Према другом схватању постојање опасности односно могућности повређивања правног добра је реална категорија, стварно постојећа, наиме, у животу су могуће различите ситуације у којима постоји само могућност или вероватноћа повреде (дакле опасност) неког правног добра иако до саме повреде у конкретном случају и не мора доћи. Управо је ово последње становиште усвојено у нашој кривичноправној литератури.

Дакле, опасност односно могућност угрожавања или повреде неког правног добра је објективно постојећа, реална категорија која произилази из свакодневног живота и животног окружења и она се исказује у прогнози о могућем даљем развоју ситуације која се заснива на датим околностима те ситуације⁶ . У давању одговора на питање на основу којих мерила и критеријума се може процењивати карактер опасности искристалисала су се такође два схватања.

Према првом схватању карактер опасности треба процењивати искључиво према строгим објективним критеријумима. Као критеријум за ову процену узима се могућност процене наступеле опасности од стране просечног човека без обзира на врсту, карактер и извор те опасности и без обзира на лична својства, знања и могућности процене

5 3. Стојановић, Кривично право, Општи део, Београд, 2000. године, стр.155.

6 М. Бабић, Крајња нужда у кривичном праву, Бања Лука, 1987. године, стр. 82.

као и структуру сваке појединачне личности учиниоца. Друго гледиште одбацује процену опасности према строгим објективним критеријумима.

Наиме, узима се у обзир објективна, реална могућност процене опасности просечног човека, али у уобичајеним животним ситуацијама и околностима. Дакле, ова процена мора бити реално огледало одређене ситуације и одређених услова и околности просечних људи. Ово је дакле комбинација објективно-субјективних мерила која је уосталом и усвојена у нашем кривичном законодавству.

Да би постојао институт крајње нужде у сваком конкретном случају морају бити испуњени кумулативно законом одређени услови за постојање опасности. То су следећи услови:

1) Опасност може да долази од стране човека, животиње, природних сила (ватре, воде, земљотреса) или ствари. Дакле, извори ове опасности могу бити веома различити. Људску радњу у смислу стварања опасности као елемента крајње нужде треба разликовати од радње у смислу напада код института нужне одбране. Овде људска радња није имала за циљ да изазове опасност по неко правно добро другог лица, а поготово нема намере или циља на страни свести учиниоца радње. Овде се заправо ради о различитим случајевима несмотреног, несавесног или непажљивог руковања запаљивим, отровним или експлозивним материјама, моторном силом или саобраћајним средством или при извођењу грађевинских радова при чему долази до проузроковања опасности по нечије правно добро.

Опасне животиње као пас, бик, ован, коњ, дивље животиње такође могу изазвати опасност по било чије правно добро. Као и низ природних сила и непогода које изненада и у великом обиму могу да угрозе добра једног или чешће више лица па и друштва у целини. Лице које се налази у стању крајње нужде управо и предузима своју делатност која је управљена на отклањање или спречавање ове опасности и то непосредним дејством на сам извор те опасности.

Када се ради о стварима као извору опасности у смислу института крајње нужде, то може да буде свака направа, машина или постројење које и иначе у току свог коришћења, рада или експлоатације ствара опасност.

Овде је заправо реч о томе да таква ствар под дејством одређених спољних узрока или кварова постаје изразито опасна за људе који је користе или који се нађу у непосредној близини њеног дејства.

2) Опасност треба да прети било ком правном добру или правном интересу било код правног субјекта – правног или физичког лица. За

разлику од ранијих решења када је крајња нужда дозвољавана само у случају напада на живот и тело, садашња законска решења ову заштиту проширују на сва правна добра. Тако је Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године⁷ у чл. 25. изричито навео добра која се штите у стању крајње нужде: живот, тело, слобода, част, имовина, али и свако друго добро. Наше кривично законодавство није ограничило правна добра која се на овај начин могу штитити, али су то по својој природи и карактеру ипак само најзначајнија добра, најчешће живот и телесни интегритет.

Али, није свака опасност по ова правна добра релевантна са становишта института крајње нужде. То мора бити она опасност која има карактер друштвене опасности односно то мора бити таква опасност којом се непосредно угрожава (блиско, наступајуће) неко правно заштићено добро. Ова опасност може бити усмерена против правног добра оног лица које је ту опасност својом радњом и отклања или пак против правног добра неког другог физичког или правног лица. У овом другом случају постоји нужна помоћ.

У том смислу је и схватање наше судске праксе⁸ где стоји да примени прописа о крајњој нужди може бити места и онда када се отклањање опасности састоји у нападу на правна добра трећих лица, а нема услова за примену института нужне одбране. У пракси чак могу да се појаве и такви случајеви да је крајња нужда супсидијарне природе у односу на нужну одбрану.

3) Опасност мора бити истовремена. То и значи да опасност непосредно предстоји или да је већ наступила и то само до момента док опасност још увек заиста и траје. Будућа као и прошла, минула опасност не даје право на поступање у крајњој нужди. Било би неприхватљиво да учинилац за време поплаве или пожара, сачека да неко његово правно добро заиста и буде непосредно угрожено, па да тек тог момента предузима мере за отклањање опасности. Јер би у том случају ове мере очигледно закасниле. Према томе, зависно од врсте, карактера, извора и степена опасности учинилац има право да предузима и неке мере како би отклонио опасност која је наступила и која ће очигледно угрозити и то врло брзо и извесно, неко његово правно добро.

Но, у теорији кривичног права се могу наћи и таква мишљења⁹ према којима је крајња нужда допуштена ако је извесно да ће кроз

7 М. Чубински, Научни и практични коментар Кривичног законика Краљевине Југославије, Београд, 1934. године, стр.94-95.

8 пресуда Врховног суда Србије Кж. 589/61.

9 М. Бабић, оп.цит. стр. 95.

неколико дана наићи ураган или да ће поплава провалити насипе и поплавити насељено место јер се има сматрати да опасност непосредно постоји.

У условима када се у процесу производње користе веома сложени и компликовани технички и технолошки системи и процеси могу такође наступити такве ситуације на основу којих је извесно да ће кроз одређено време наступити и велика штета.

4) Опасност мора бити стварна. Она треба реално, објективно да постоји у стварном свету – дакле да је већ наступила или да непосредно предстоји. Опасност је реална не само када је већ створена могућност повреде или угрожавања, дакле када су повреда или угрожавање већ ступили у дејство, већ и онда када то непосредно предстоји. То значи да се реално, објективно, са сигурношћу претпоставља да ће опасност по нечије правно добро и непосредно наступити.

Имагинарна, уображена, привидна опасност не даје право за поступање у крајњој нужди. У том случају постоји тзв. путативна крајња нужда. Наиме, то су ситуације где постоји погрешна или непотпуна свест, сазнање о околностима које су стварно постојале и које би евентуално оправдавале деловање учиниоца у крајњој нужди. Тада се учинилац може само позивати да је у заблуди држао да постоји опасност па то представља факултативни основ за блаже кажњавање, али нема крајње нужде.

Дакле, није свака опасност релевантна са становишта института крајње нужде. То мора бити опасност одређеног степена и одређене тежине. А то даље резултира да не може бити било какво, а посебно не незнатно угрожавање правног добра опасност као основ за постојање овог института.

Овде треба да се ради о опасности, којом се угрожавају или се прети неком значајнијем правном добру, чије последице повреде могу да буду тешке и ненадокнадиве. Опасност мора бити стварна са гледишта објективних критеријума у свакој појединачној, конкретној, животној ситуацији.

То становиште заступа и судска пракса¹⁰ када истиче да нема места примени института крајње нужде, када оптужена извршењем кривичног дела преваре, прибавља новац за куповину лекова за своје лечење и лечење своје мајке од малигног обољења јер одбрана свога живота и живота свога ближњег, не произилази из објективне процене укупне животне ситуације, већ из наде за оздрављење у условима када се по

10 пресуда Врховног суда Србије Кж. 733/91.

савременој медицинској доктрини, већ предузима све што је медицини познато у покушају лечења.

5) Опасност не сме да буде скривљена. Опасност је нескривљена ако је случајно наступила односно ако је настала без кривице лица које се налази у опасности. Ако пак то лице само изазове опасност по неко своје правно добро са умишљајем или из нехата, не може се позивати да је поступао у стању крајње нужде, ако приликом отклањања овакве опасности повреди туђе правно добро.

То значи да у случају скривљеног проузроковања опасности нема крајње нужде па ће то лице одговарати за кривично дело учињено у току отклањања опасности. Тако С. Зуглиа¹¹ сматра да очито није довољно за кривњу то што је угрожени предвидео или могао предвидети опасност, него треба још и то да је предвидео или могао предвидети да ће из опасности моћи спасити себе или своје добро, само повредом туђег правног добра.

Од скривљене опасности која је изазвана са умишљајем или из нехата треба разликовати изазвану, али нескривљену опасност. Опасност која је изазвана без кривице не искључује право на поступање у крајњој нужди. Тако нпр. лице које је изазвало пожар бацањем опущка на место на коме је неко раније просуо запаљиву течност за коју он није знао, а није ни могао да зна, с озбиром на стварне околности има право да отклони наступелу опасност од себе или другог, повредом добра трећег лица, поготово ако је то добро мање по значају или по вредности од добра које спасава.

Такво размишљање је иначе присутно у нашој кривично правној теорији, али и судској пракси. Тако нема крајње нужде када је возач моторног возила изложио конкретној опасности живот другог лица отклањајући од себе опасност која је настала употребом неисправног возила¹².

Не постоји крајња нужда за возача моторног возила који доведе у конкретну опасност живот другог лица отклањајући од себе опасност коју је сам изазвао, али ако је он ту опасност изазвао из нехата, може се блаже казнити. Пропуштање суда да по овом основу ублажи казну учиниоцу не представља битну повреду кривичног закона¹³.

Јасно је да скривљена опасност искључује постојање крајње нужде. Ово тим пре ако неко лице изазива опасност како би му она послужила

11 С. Зуглиа, Стање нужде, Велики Бечкерек, 1920. године, стр. 45.

12 пресуда Врховног суда Хрватске Кж. 771/72.

13 пресуда Врховног суда Србије Кж. 42/91.

као средство за извршавање неког унапред планираног кривичног дела. „Скривљеност“ у поступању дакле треба да је обухваћена и виношћу учиниоца.

Наиме, виност треба да обухвати и настајање стања опасности које ће потом нужно захтевати и одређене мере и делатности за отклањање такве опасности. Такав је став иначе познат у нашој теорији¹⁴, према коме сама чињеница да је неко предузео свесно одређене опасне радње истовремено не значи да је аутоматски био дужан и морао да предвиди све повреде које могу да наступе од те опасности. Таквом учиниоцу треба узети у обзир само оне повреде које је у тој конкретној ситуацији био дужан и могао да предвиди.

Судска пракса нам пружа и следеће становиште¹⁵: оптужени се брани да је саобраћајну несрећу изазвао у крајњој нужди те да је окружни суд повредио кривични закон када је нашао да је делатност оптуженог кривично дело.

Међутим, то се не може прихватити из следећих разлога. Стоји чињеница да је оптужени возио брзо зато што је хтео да помогне сведокињи и њеном тешко болесном детету ради што бржег пребацивања детета у болницу. Али та околност не може да искључи постојање кривичног дела јер је очигледно да окривљени није могао ради спашавања једног људског живота својим поступцима да доводи у опасност или да уништава други људски живот истовремено угрожавајући неограничено већи број лица.

2. Услови за отклањање опасности

Други неопходан елеменат за постојање института крајње нужде сходно одредби чл. 20. КЗ РС јесте отклањање опасности. То је свака делатност учиниоца која је управљена да заштити и очува правно добро коме прети опасност. У отклањању ове опасности повређује се неко туђе правно добро (с тим да то не сме да буде правно добро оног лица које је неком својом радњом изазвало опасност јер тада постоји нужна одбрана ако су испуњени законом прописани услови). Та повреда туђег добра по својим формалним обележјима треба да има карактер неког кривичног дела одређеног у законима. Тек ако је у отклањању опасности учињено неко кривично дело ради се о крајњој нужди у кривичноправном смислу.

Да би отклањање опасности било кривичноправно релевантно оно такође треба да испуњава одређене законом предвиђене услове.

¹⁴ Д. Атанацковић, Виност код кривичних дела квалификованих тежом последицом, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 3/1972. године, стр. 403.

¹⁵ пресуда Врховног суда Србије Кж. 3448/63.

Ти су услови рестриктивно постављени јер се овде ипак ради о сукобу права са правом при чему друштво има подједнаки интерес да сачува од повреде сва правна добра. Дакле услови за постојање отклањања опасности јесу следећи:

1) Крајња нужда постоји ако се опасност није могла отклонити на други начин (нпр. бекством или позивањем у помоћ), већ само повредом добра неког трећег лица. Овај се услов иначе не тражи код постојања нужне одбране где се управо повређује нападачево добро, а код крајње нужде се повређује добро неког трећег лица, најчешће недужног на наступелу опасност. При оцени да ли је овај услов испуњен, морају се узети у обзир све околности конкретног случаја па на основу њих проценити да ли је под постојећим условима било могуће отклонити наступелу опасност на неки други начин.

Када у кафани дође до туче између неколико лица па оптужени пуца из пиштоља увис да би спречио тучу и пројектил приликом одбијања рани лице које се налазило у кафани, не може се позивати на крајњу нужду. Пошто оптужени и оштећени нису учесници туче, а како сама туча није била таквог интензитета да је доводила у опасност оптуженог или друга лица да би оптужени интервенисао пиштољем ради отклањања ове опасности од себе или другог, па је на тај начин општеопасном радњом изазвао опасност за тело људи, па се у конкретном случају оптужени није налазио у крајњој нужди¹⁶.

Према карактеру опасности, времену и околностима под којима је она наступила управо се тражи ова процена да ли се иста могла отклонити на неки други начин. Одбијање опасности мора бити крајње нужно, једини начин, крајњи излаз да би се уопште и могла избећи повреда угроженог добра. У нашој кривичноправној теорији налазимо и таква схватања¹⁷, према којима се ова процена мора вршити према објективним могућностима, у оквиру чега треба узети у обзир средства, начин, време као и друге околности, које су учиниоцу за време трајања опасности стајале на располагању, те према томе и какав је избор средстава и начина отклањања опасности целокупна ситуација омогућила.

То даље значи да се у случају наступања неке опасности учинилац дела мора прво спасавати бекством, али ако је при томе нужно и да се повреди нечије правно добро, оно се ипак мора у највећој мери штедети. То значи да се у конкретном случају морају применити она средства,

16 пресуда Окружног суда у Београду Кж. 2353/95.

17 Група аутора, Коментар кривичног закона СР Југославије, Београд, 1995. године, стр.60.

начини и радње за отклањање опасности које у најмањој мери погађају туђе правно добро. Суд наике треба да стекне уверење (што представља фактичко питање) да се имајући у виду све околности под којима је дело учињено опасност није могла отклонити на други начин. Ако се пак утврди да се проузрокована опасност ипак могла отклонити и на неки други начин, а учинилац је погрешно сматрао да тај други начин не постоји, ради се о путативној или уображеној крајњој нужди.

2) Отклањање опасности мора бити истовремено са постојањем опасности. То значи да се прво отклања опасност која уопште постоји, дакле која је наступила или тек треба непосредно да наступи. Отклањање опасности треба да траје само до момента док траје и опасност. Када опасност прође, нема више ни отклањања опасности у смислу овог општег института кривичног права¹⁸.

3) У отклањању опасности учинилац мора да се налази у посебном психичком односу према свом делу и последицама које су наступиле. Тај психички однос на првом месту треба да се огледа у циљу предузете радње односно мотивима ради којих је своје дело учинилац и предузео. Тај циљ у овом случају јесте заштита правног добра које је угрожено наступелом опасношћу. Ако је пак учинилац повреду нечијег правног добра нанео из других разлога или мотива, а не у циљу или у вези са отклањањем опасности (истовремене и нескривљене) онда нема ни крајње нужде, већ постоји кажњиво дело.

У теорији кривичног права не постоји јединствени став око одговора на питање да ли је довољно да је учинилац само свестан стања наступеле опасности или се пак тражи да је то стање опасности и утицало на формирање његове воље за спашавањем правног добра. У решавању овог питања интересантно је мишљење М. Бабића¹⁹ додуше усамљено, али оригинално према коме крајњу нужду карактерише одређени психички однос учиниоца који он назива „виност крајње нужде“. Учинилац је наике свестан угрожености одређеног правног добра, као и чињенице да ће отклањањем те опасности проузроковати повреду туђег правног добра, али је он при томе свестан чињенице да на тај начин спашава значајније правно добро, од оног које је било угрожено.

4) Учињено зло не сме бити веће од зла које је претило. Крајња нужда може постојати само ако је спасено добро веће вредности од оног које је повређено (жртвовано). Дакле, овај институт не може постојати ако

18 В. Воук, Једно мишљење о проблему крајње нужде, Правни живот, Београд, број 1-2/1958. године, стр. 17.

19 М. Бабић, оп.цит. стр.166.

је повређено добро веће вредности од оног које је сачувано од наступеле опасности. То значи да правно добро, чијом се повредом отклања опасност, мора бити мање или бар исте вредности или значаја, као што је и добро од кога се отклања опасност. Наиме, код крајње нужде за разлику од нужне одбране се тражи сразмерност или еквиваленција између добра у опасности и добра које је повређено. То је посве разумљиво јер се код крајње нужде налазе у сукобу право са правом. За испуњење постојања овог услова потребна је целовита и комплексна процена конкретне ситуације при чему се наравно полази од хијерархије добара које се штите односно чије се вредности упоређују.

Сматра се да је повреда материјалних добара као што су: живот, телесни интегритет, слобода, част начелно већа од повреде материјалних добара – имовине. Штавише, лакше надокнадиве повреде добара исте врсте су мање зло.²⁰ Поставља се међутим питање да ли институт крајње нужде може да постоји када су у питању два добра једнаке вредности (нпр. два живота – повређеног и учиниоца дела).

Према схватањима објективне теорије, друштво у оваквом случају нема разлога да једно правно добро претпоставља другом правном добру, па је стога равнодушно и незаинтересовано чије ће заправо добро бити повређено, односно које ће добро бити спашено. У случају сукоба два интереса или два добра једнаке вредности, друштво истина нема оправдање, а ни разлога да даје предност једном од њих, али ипак Кривични законик усваја решење, да постоји крајња нужда и у случају ако је приликом отклањања опасности нанесено зло, једнако оном злу које је претило, водећи рачуна при томе о психичкоим стању лица у коме се оно налазило, нарочито у случају опасности по неко значајније правно добро што је нпр. живот или тело²¹.

Такав став заузима уосталом и судска пракса²² када сматра да се на оптуженог који је пуцајући у возача хтео да спречи да он побегне са путничким возилом које је управо од оптуженог и одузео не може применити институт крајње нужде у прекорачењу.

Схватање према коме крајња нужда постоји и у случају сукоба добара једнаке вредности уведено је у наше кривично право новелом Кривичног законика из 1959. године. Све до тада је крајња нужда повезивана само за повреду добра мање вредности од добра које је спашено отклањањем нескривљене опасности. Дакле, за постојање

20 С. Франк, Теорија казненог права, Загреб, 1955. године, стр.128-129.

21 Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић, Кривично право, Општи део, Београд, 1993. године, стр. 143.

22 пресуда Врховног суда Србије Кж. 407/93.

крајње нужде тражи се постојање сразмерности између добра које је угрожено наступелом опасношћу, и добра које се повређује приликом отклањања те опасности. Ту нема спора. Но, у теорији кривичног права нема јединственог схватања управо о питању постојања ове сразмерности између правних добара. Ту су се искристалисале три концепције²³.

Прво схватање као полазну основу за утврђивање сразмере између правних добара узима став законодавца – степен прописаних казни за поједина кривична дела. Ако је за повреду неког правног добра прописана строжија казна, онда се узима и да је оно веће вредности. Други аутори за одређивање ове сразмере траже начелне оквире односно општа упутства и савете, али се и они разилазе међусобно у давању одговора ко је тај и на основу којих критеријума треба да врши оцену правних добара. И коначно, треће схватање у одређивању ове сразмере између појединих правних добара, поред вредносног критеријума (вредности и значаја појединог правног добра), које је практично утврђено ставом законодавца кроз висину прописаних казни којима се штите, односна правна добра траже и поједине додатне елементе као што су: личност учиниоца, начин, средства и околности под којима је дело извршено и сл.

3. Прекорачење крајње нужде

Ако учинилац у отклањању опасности по своје или туђе правно добро пређе границу крајње нужде која је одређена условом да учињено зло није веће од зла које је претило постоји прекорачење или ексцес крајње нужде. Дакле, прекорачење крајње нужде постоји када лице отклања опасност од једног правног добра и при томе повреди добро трећег лица које је веће вредности или већег значаја од оног које је штитило.

Дело извршено у прекорачењу крајње нужде је кривично дело за које се одговара по општим принципима кривичног права. Најчешће до прекорачења крајње нужде долази у ситуацијама када лице које отклања опасност, није у могућности да правилно процени вредност једног и другог правног добра, односно границу дозвољеног поступања при отклањању опасности, на штету туђих правних добара. Када учинилац после извршене разбојничке крађе пуца у грађане за које је мислио да покушавају да га спрече или да га ухвате, не може да се позива да је био у крајњој нужди.²⁴

23 Д. Јовашевић, Лексикон кривичног права, Београд, 2002. године, стр.187-188.

24 пресуда Врховног суда Србије Кж. 1401/96.

Не само да је у пракси врло тешко утврдити када постоји кривично дело за које се одговара, када дело извршено у стању крајње нужде, односно када дело извршено у прекорачењу крајње нужде, већ и сама кривичноправна теорија нема јединствени став о томе где су границе крајње нужде. Тако једни аутори сматрају да прекорачење крајње нужде не може да представља основ који утиче на ублажавање или ослобођење од казне. Наиме, дело извршено у стању крајње нужде чини се према добрима недужних, невиних и незаинтересованих лица, а не против добара нападача. Тако се овде ради о колизији два права, па у том случају не треба признати учиниоцу таквог дела повлашћени положај у кажњавању, ако је дело извршено у прекорачењу крајње нужде²⁵.

Друга схватања указују да прекорачење крајње нужде има свој значај посебно у ситуацијама када се учинилац налази под психичком пресијом услед опасности по своја заштићена добра. Услед овог психичког стања учинилац и предузима радњу отклањања опасности, па у случају прекорачења граница крајње нужде учиниоцу треба признати погодности, у погледу блажег кажњавања.

Уствари проблем прекорачења крајње нужде се своди на решавање питања да ли је учињено зло веће од зла које је претило, односно да ли се отклањање опасности могло учинити мањом повредом правног добра другог лица, од оне повреде која је заиста и нанета. Дакле дело учињено у прекорачењу крајње нужде, представља кривично дело за које се одговара по слову закона, али је факултативно предвиђена и могућност блажег кажњавања.

Има случајева када до прекорачења крајње нужде може доћи као последица посебног психичког стања учиниоца, а које је управо проузроковано наступелом опасношћу. Ово психичко стање може чак и да буде таквог интензитета да проузрокује и стање привремене душевне поремећености код учиниоца. Тај поремећај може бити у конкретним облицима испољавања чак и таквог интензитета да у већој или мањој мери искључује кривичну одговорност.

Исто тако кривична одговорност учиниоца неће постојати и у случају неотклоњиве стварне заблуде учиниоца таквог дела. Ако је нпр. дело учињено у отклоњивој стварној заблуди, онда је такав учинилац кривично одговоран ако је учињено дело за које закон предвиђа кажњавање и за нехат као облик виности учиниоца.

25 Д. Јовашевић, Право на живот у светлу института крајње нужде, Правни живот, Београд, број 9/2000. године, стр.103

Поред тога што је прекорачење крајње нужде факултативан основ за ублажавање казне, ако је до овог прекорачења дошло под нарочито олакшавајућим околностима, суд може учиниоцу дела казну неограничено ублажити или га ослободити од казне у потпуности (чл. 20. ст. 3. КЗ РС). Када су испуњени услови за постојање крајње нужде, када је дошло до прекорачења саме те нужде, и када је то учињено под нарочито олакшавајућим околностима (објективне и субјективне природе) представља фактичко питање које судско веће решава у сваком конкретном случају.

Прекорачењу крајње нужде одговара и ситуација ако је учинилац сам изазвао опасност, али из нехата, па у отклањању те опасности повреди неко правно добро трећег лица. И у том случају закон предвиђа блаже кажњавање (факултативно). Али и овде морају да буду испуњени сви законом прописани услови за постојање института крајње нужде.

4. Дужност излагања опасности.

Крајња нужда представља општи институт кривичног права. Њоме се могу користити сва лица под условом да су испуњени законом кумулативно прописани услови. Примена овог института долази у обзир код било ког кривичног дела упереног против било којег добра или вредности. Али, од овог општег правила постоји и један изузетак, а који има посебан значај са аспекта управо посматране теме овога рада – односа права на живот и крајње нужде.

Наиме, нема крајње нужде (што другим речима значи да постоји кривично дело за које његов учинилац кривично одговара), ако је он био дужан да се изложи опасности. Дакле, дужност (обавеза) излагања опасности искључује примену института крајње нужде. Ако овакво лице учини дело како би отклонило опасност од неког свог правног добра (па и од свог живота и телесног интегритета), оно ће бити кривично одговорно и кажњено за учињено дело, иако постоје сви законом прописани услови предвиђени за крајњу нужду.

Одредба чл. 20. ст. 4. КЗ РС искључује примену института крајње нужде за учиниоце који су били дужни да се излажу опасности, па је потребно да суд оцени да ли је за та лица, узимајући у обзир све околности у конкретној ситуацији постојала дужност да се излажу одређеној опасности²⁶.

Лице које је дужно да се изложи опасности не може одбити извршење дужности позивајући се на институт крајње нужде. У нашој

²⁶ пресуда Савезног суда Кпс. 16/95.

земљи постоји већи број лица у органима, организацијама и установама који се не могу користити овим институтом. То су по правилу она лица чија је природа њихове службене дужности или овлашћења, професионалне дужности, радне обавезе и сл. повезана нужно са одређеним опасностима и ризицима, као што су: припадници Војске Србије, полиције, ватрогасци, лица која раде са запаљивим, отровним, радиоактивним и експлозивним материјама, затворски стражари, морнари и др. То су заправо лица која су дужна да у обављању послова и задатака, поступају по посебним правилима, са нужном и повишеном опрезношћу, јер су управо прихватајући те послове и задатке истовремено и прихватили ризик да се и сами (са својим добрима па чак и својим животом), нађу у опасној ситуацији. Њихова се дужност уствари састоји у посебном односу према добрима које штите или спасавају.

Ова су дакле лица дужна да жртвују своја добра, па и она најзначајнија ако се нађу у опасностима, у вези са вршењем професије, или повереним пословима и задацима. Дакле, код ових лица долази до колизије између њиховог права на живот (које је као природно право апсолутно и неприкосновено), и дужности непосредног излагања опасности, односно угрожавања свога живота у одређеним ситуацијама. У вези са питањем, да ли су ова лица дужна да се увек и у свакој ситуацији изложе опасности, у теорији и судској пракси нема општеприхваћеног мишљења.

Преовлађује наике схватање, да таква обавеза излагања опасности не постоји увек, у сваком случају већ само онда када се на основу свих околности субјективног и објективног карактера, у конкретном случају може закључити да је такво лице заиста и дужно да се изложи опасности. То значи да дужност излагања опасности ипак није апсолутне природе, како би се могло закључити на први поглед. Другим речима, могућност позивања на крајњу нужду и ових лица није сасвим искључена, па се често истичу примери да ватрогасци нису дужни да се по сваку цену изложе скакању у пожар, како би исти угасили посебно када су за то веома слаби или неизвесни изгледи, а опасности којима се они излажу веома велике.

Мишљења смо и ми да ова лица немају општу, апсолутну дужност излагања опасностима свих врста и свих извора, већ само оним опасностима које произилазе из редовних послова и задатака, у време и на месту односно под околностима где се то захтева сходно правилима службе или професије коју обављају. У свим осталим случајевима и ова лица имају као и сви други грађани могућност да се користе применом института крајње нужде.

На овом месту ћемо указати и на једно специфично схватање²⁷ судске праксе према коме се извршење кривичног дела по наређењу не може сматрати крајњом нуждом, већ само околношћу која има значаја при одмеравању казне и то под условом да је учинилац био дужан да изврши такво наређење у вези са службом.

Дакле, учинилац који је био дужан да се у конкретној ситуацији изложи опасности, не може се позивати на крајњу нужду, ако у отклањању те опасности учини неко кривично дело. Та дужност излагања опасности може да произилази из закона, радног односа, правила професије, службене дужности или уговорног односа. Али ни ова лица нису дужна да се излажу опасностима, где се према околностима конкретног случаја, може извести сасвим сигуран закључак да ће доћи до њихове смрти²⁸. Да ли је неко лице било дужно да се изложи опасности, у сваком конкретном случају оцењује судско веће, имајући у виду све околности учињеног кривичног дела и личности учиниоца.

5. Крајња нужда у прекршајном поступку.

Крајња нужда као институт предвиђена је и у чл. 14 Закона о прекршајима²⁹, као основ који искључује прекршајну одговорност, лица које је учинило прекршај уколико се то лице налазило у стању крајње нужде. Дакле нема прекршаја ако је радња прописана као прекршај учињена у крајњој нужди.

Крајња нужда постоји ако је прекршај учињен да учинилац отклони од свог добра или добра другог истовремену нескривљену опасност која се на други начин није могла одклонити, и ако при томе учињено зло није веће од зла које је претило. Учинилац који је прекорачио границе крајње нужде, може се блаже казнити. Ако је то прекорачење учињено под особито олакшавајућим околностима, неће одговарати за прекршај.

Закључак

Из предњих излагања произилази несумњиво велики правни и практичан значај института крајње нужде као основа за искључење постојања кажњивих дела у виду кривичних дела или прекршаја. Практично овде се ради о институту општег дела кривичног права који својом широм или ужом применом може у великој мери и да утиче на правце казнене политике. Стога је законодавац прецизно (како наш

27 пресуда Врховног суда Србије Кж. 953/53.

28 З. Стојановић, Кривично право, оп.цит. стр.157.

29 Закон о прекршајима, Службени гласник РС бр. 101/2005.

тако и инострани) кумулативно утврдио услове или претпоставке које морају бити испуњене у сваком конкретном случају да би се уопште могло говорити о постојању овог института, дајући при томе суду велика овлашћења, да у свакој ситуацији утврђује и проверава, да ли су испуњени сви потребни услови.

Прекорачењем граница крајње нужде, која је неопходно потребна за отклањање од свог добра или добра другог истовремене нескривљене опасности, нападнути се поставља у улогу нападача који повређује неко правно добро, неког другог физичког или правног лица. За то дело суд може учиниоцу изрећи законом предвиђену казну, а може је и ублажити. Уколико је до прекорачења границе неопходно потребне крајње нужде дошло из нарочито олакшавајућих околности (под олакшавајућим околностима, у стању јаке раздражености, страха или препасти), учинилац дела се може у потпуности ослободити од казне. Такође нема крајње нужде ако је учинилац био дужан да се излаже опасности која је претила.

Готово сви савремени кривично правни системи на јединствени начин одређују институт крајње нужде, без обзира да ли овај институт сматрају основом који искључује постојање кажњивог дела или само основом који искључује противправност дела. У сваком случају за постојање крајње нужде потребно је да се ради о делу које испуњава формална обележја кривичног дела одређеног у закону (или прекршаја), које је учињено ради отклањања истовремене нескривљене опасности, која се на други начин није могла отклонити, а при том учињено зло није веће од зла које је претило.

Мишљења смо да због изузетног значаја, и могућности злоупотребе овог института у непосредној практичној примени, институт крајње нужде треба рестриктивно примењивати, само у случају када су за то испуњени сви законом прописани услови, уз стриктно поштовање принципа „да учињено зло није веће од зла које је претило, уз поштовање сразмерности или еквиваленције“.

Ljubiša Zdravković, LL.D.

*Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia
Police Department in Niš,*

Ultimate Necessity in Criminal Law

Summary

The defence of ultimate necessity has a special importance in the substantive criminal law, the criminal procedure law and criminal policy, for which reason it is explicitly defined and regulated in criminal legislation. The Serbian law prescribes the specific circumstances when the defence of ultimate necessity applies; these circumstances must be interpreted restrictively on the merits of each individual case while the final decision on their applicability rests on the discretionary authority of the competent court.

However, given the fact that this legal institute is regulated in rather abstract and unspecific terms, it has given rise to numerous disputable issues both in legal theory and in the judicial practice. Eventually, the controversy has generated a number of legal solutions which may help in the process of applying these abstract legal concepts to the facts of each individual case in an adequate and lawful manner. In this article, the author provides an overview of numerous legal theories and positive law solutions on this legal institute contained in the contemporary criminal legislations and case law (including the cases from Serbian jurisprudence, whenever available). The authentic nature and the abundant scope of the provided judicial decision may be a valuable asset to all legal professionals who daily encounter diverse concepts and elements pertaining to the defence of ultimate necessity as a legal ground for the exemption from criminal liability.

Key words: *criminal law, criminal offense, case law, criminal liability, ultimate necessity, immediate danger, excessive risk.*

